

A cigány családok jövedelmi helyzete

Janky Béla

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmányban a 2003-ban készült harmadik országos reprezentatív cigányvizsgálat, és a TÁRKI szintén 2003-ban végzett Háztartás Monitor felvétele alapján vizsgáljuk a magyarországi cigány háztartások jövedelmi helyzetét.¹ Azt elemezzük, hogy milyen cigányok különböző jövedelmi rétegek szerinti megoszlása Magyarországon. Nem csupán az országos megoszlásokra vagyunk kíváncsiak. Azt is vizsgáljuk, hogy milyen a cigányok reaktív jövedelmi helyzete a saját régiójukban élőkhöz vagy hasonló településtípuson lakókhöz képest. A jövedelmi adatok bemutatása előtt rövid áttekintést nyújtunk azokról a folyamatokról, amelyek a hazai cigányok jövedelmi helyzetét alapvetően befolyásolták az elmúlt évtizedben.

A romákra vonatkozó adatok forrása a harmadik országos reprezentatív cigányvizsgálat (továbbiakban Cigányvizsgálat). Az elmúlt 33 évben három reprezentatív felmérés készült a magyarországi cigány népességről: 1971-ben, 1993 végén és 2003 első negyedévében. Minhárom felmérés az ország teljes cigány lakosságára terjedt ki: az adatfelvételeben egyaránt szerepeltek a magyar, a cigány és a román anyanyelvű, a Budapesten, a vidéki városokban és a falvakban lakó, a legalacsonyabb és a legnagyobb jövedelemmel rendelkező cigányok.² A felmérés alapjegysége a háztartás, illetőleg az egy lakásban

lakók közössége volt. Mindkét korábbi felmérésben a cigány népesség 2%-át vizsgáltuk reprezentatív alapon. A 2003. évi felmérésben csak 1%-os reprezentatív minta kiválasztására volt módunk. A cigány háztartásban lakó emberek közül nem mindenki volt cigány. Míg 2003-ban az összeírt felhőtek 5,9%-a nem volt cigány, addig az 1993-as felmérés szerint ez az arány 7% volt.

Az 1971-es felmérésben azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint. Ugyanezt az elvet követjük az 1993-as és a 2003-as adatfelvételekben is.³ Csakis ezáltal biztosítottuk a megkérdendő személyek kiválasztásának egyértelműségét. A cigányok lakóhelyéről és címéről ugyanis nincs nyilvántartás, tehát bármilyen minta összeállítása csak az említett alapon lehetséges.⁴

A 2003-as felmérés mintájába 1165 lakás került be. A kérdésés 105 lakásban hiúsult meg, de csak 19 esetben azért, mert a megkérdettek nem tartották magukat cigánynak.⁵

Az országos adatok forrása a TÁRKI Háztartás Monitor 2003. évi vizsgálata. Ennek adatfelvétele a Cigányvizsgálatot követően fél évvel történt. A mindkét felmérés mintavételi egysege a háztartás volt. A kérdésés során a háztartás minden tagját regisztrálták, és egyéni kérdőívek is készültek. Mind a két kutatásnak fontos elem volt a családok jövedelem-forrásainak részletes feltárása.

nyeiről lásd: Kemény (szerk. 1976), az 1993-ashoz pl. Kemény–Havas (1996), a 2003. évihez pedig Kemény–Janky (2003a, 2003b, 2003c, 2004).

³ Az eljáráshoz kapcsolódó vitához lásd: Havas–Kemény–Kertesi (1998), Kertesi (1998), Ladányi–Szelényi (1997, 1998a, 1998b), az etnikai besorolás problémájához ezeken kívül lásd még: Kemény–anky (2003a), Ladányi–Szelényi (2001a, 2001b).

⁴ Mintát természetesen azon az alapon sem lehet készíteni, hogy azt tekintjük cigánynak, aki magát cigány nemzetiségűnek vallja. Ezekről az emberekről éppen úgy nem készül és nem is készíthető nyilvántartás, mint a többi cigányról.

⁵ 1993-ban a 2222 lakás közül 405-ben hiúsult meg a kérdésés, de csak 21 esetben azért, mert a megkérdettek nem tartották magukat cigánynak. A válaszmegtagadás ilyen alacsony aránya mindenképpen meglehetősen szorú. A kérdőíves felmérésekben általában a legnagyobb választ megtagadási arány Budapesten tapasztalható. Az 1993-as és a 2003-as kutatásban a mintavétel szempontjából is különösen kényes fővárosi kérdésést a minta-összeállításról kezdve a kérdésök ellenőrzéséig Lengyel Gabriella végezte, aki kutatóként és szociális munkásként is nagy tapasztalattal rendelkezik a roma háztartások vizsgálatában. A fővárosban a kérdezők cigányokkal foglalkozó, kérdésésre megfelelően felkészített szociális munkások köréből kerültek ki. Vidéki városokban és falvakban a cigány háztartások címlistának összeállítására a professzionális kérdésbiztosoknak nem okozott gondot. A kérdésbiztosok tapasztalata 1993-ban és 2003-ban is az volt, hogy az átlagoshoz képest jóval pozitívabb volt a cigány válaszadók viszonyulása a kérdéshez (a vidéki kérdésést 1993-ban a Szonda-Ipsos, 2003-ban az MTA Regionális Kutatások Központjának munkatársai szervezték).

¹ A tanulmányban közölt elemzés folytatása (kiegészítése) a Kemény István által vezetett, a hazai cigány népesség helyzetét vizsgáló kutatási programnak (lásd alább). A szerző jelentős mértékben támaszkodott az említett kutatás során szerzett ismeretekre, és felhasználta a kutatás adatait is. Köszönet illeti Kemény Istvánt az elemzési eredmények és az adatok készleges rendelkezésre bocsájításáért, valamint a tanulmány készítéséhez nyújtott tanácsaiért. Köszönettel tartozom továbbá Medgyesi Mártonnak és a TÁRKI-nak, hogy a Háztartás Monitor adatait az elemzés céljára átadták nekem. Az elemzés elkészülését az Oktatási Minisztérium *Deák Ferenc Ösztöndíj*-ja támogatta. A szerző háálás a támogatást.

² Az 1971. évi vizsgálatot Kemény István, az 1993. évi vizsgálatot Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor, a 2003. évi vizsgálatot Kemény István és Janky Béla vezette. A 2003. évi mintavételi tervét és a kérdőívet Kemény István készítette. Az 1971. évi és az 1993. évi felmérés az MTA Szociológiai Kutatóintézetében készült, a 2003. évi felmérés *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatosság)* című, 2001. évi *Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok* kutatási projekt keretei között az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben. Az 1971-es felmérés legfontosabb eredmé-

2. A cigány népesség az ezredfordulón⁶

1893-ban a Magyar Országos Királyi Statisztikai Hivatal országos felmérést végzett a hazai cigányságról. A mai országterületen akkor kb. 65 ezer cigányt írtak össze. 1971-ben 270 ezer és 370 ezer, 1993-ban 420 ezer és 520 ezer között, míg 2003-ban a 520 ezer és 650 ezer között alakult a cigány népesség száma.

A magyarországi cigányok három nagy nyelvi csoporthoz: a magyarul beszélő magyar cigányok, a két nyelven, magyarul és cigányul beszélő oláh cigányok és a két nyelven, magyarul és románul beszélő beások nyelvi csoportjához tartoznak. A Cigányvizsgálat adatai alapján jelenleg 87% a magyar anyanyelvűek aránya, 8% a cigányoké, és 5% a román anyanyelvűeké.

A 2003. évi felmérésben a megkérdezettek 37,8%-a vallotta magát magyarnak, 29,8%-a magyar cigány, 26,8%-a cigány, 4,5%-a beás és 1%-a egyéb nemzetiségűnek.

A romák lakóhelyi szegregációja jelentős, és növekedő tendenciát mutatott az utóbbi évtizedben. A 2003-ban felmért cigány lakások 6%-a volt telepen, 2%-a a településtől távol, de nem telepen, 42%-a a település szélén, 22% a település belsejében, de kizárólag, vagy túlnyomó részt cigány környezetben. A cigány családok 72%-a tehát a többségi társadalomtól szegregált lakókörnyezetben él.

Az utóbbi évtizedben az iskolai pályafutás tekintetében növekedett a távolság a cigányok és a nem cigányok között. Óvodába jár a 3–5 évesek közül országosan 88%, a cigány gyerekek közül 42%. A 20–24 éves cigány fiatalok 82%-a rendelkezik általános iskolai végzettséggel, de nagy részük csak késve fejezte azt be. Országosan 2000-ben a 16 éves népességnek 5%-a, (Halász–Lannert szerk. 2003: 140–438) a cigányoknál 2003 februárjában a 17 évesek 36%-a nem fejezte be az általános iskolát. 1993 és 2003 között emelkedett az értelmi fogyatékosnak minősített és ennek alapján kisértő iskolába vagy osztályba utalt gyerekek száma. Az iskolás korú cigány gyerekek megközelítőleg 20%-a ezekbe az iskolákba és osztályokba jár.

Középisikolába országosan 2001-ben a gyerekek 73%-a, a cigány gyerekeknek kb. egyötöde jut be. Országosan 2001-ben a 18 évesek 54%-a érettségizett, (Halász–Lannert szerk. 2003: 439) a cigány fiatalok 20–24 éves korcsoportjában 2002-ben 5% végezte el a középisikolát.

A középisikolát végzettek arányánál is kisebb az egyetemre vagy a főiskolára járó cigány hallgatók aránya. Országosan a 18–20 évesek 40%-a, a cigány 20–24 évesek 1%-a tanul felsőfokú oktatási intézményben.

Az 1970-es években a munkaképes korú cigány férfiak a nem cigányokkal megegyező arányban rendelkeztek munkahellyel.⁷ Ugyanakkor a cigány nők foglalkoztatottsági aránya ebben az időszakban is elmaradt az országos átlagtól.

Az 1980-as évek második felében kezdődött és a rendszerváltást követően gyorsult fel a hazai munkaerőpiac átalakulása. A cigányok között az országos átlagnál nagyobb volt a munkahelyek elvesztésének aránya, és a tömeges állásvesztés körükben már több évvel korábban megkezdődött, mint a társadalom más csoportjaiban. Az 1993-as Cigányvizsgálat retrospektív elemzése alapján a foglalkoztatott cigányok száma 1985-ben 125 ezer, 1989-ben 109 ezer, 1993 végén 56 ezer volt. Az országban a munkahelyek 30%-a, a cigányoknál a munkahelyek 55%-a szűnt meg 1993-ra.

Fő oka ennek a cigányok iskolázatlansága volt. A 20 évesnél idősebb cigányok 43%-ának volt 0–7 osztály, és 41%-ának 8 osztály a végzettsége, míg a nem cigányok közül 0–7 osztályt 19%, a 8 osztályt pedig 25% végezte el. A munkahelyek elvesztésének második oka a cigányok lakóhelyének területi elhelyezkedése volt. Nagyon kevés cigány élt Fejér, Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyében, és ennél is kevesebb Győr-Moson-Sopron megyében, miközben pontosan ezeket a megyéket érintette legkevésbé a munkanélküliség. Ezzel szemben már akkor is Borsod-Abaúj-Zemplénben volt a legmagasabb a cigányok száma és aránya. E tekintetben Borsodot Szabolcs követte, majd Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú és a Dunántúlon Baranya és Somogy. A harmadik oka a cigányok alacsony arányú foglalkoztatottságának az volt, hogy a cigányok korábban elsősorban olyan gazdasági ágakban dolgoztak, amelyek a válságban tönkrementek. Az építőiparban például a munkanélküliségi ráta az országos átlagnak csaknem kétszerese volt, márpedig 1971-ben a foglalkoztatott cigányok 26%-a az építőiparban dolgozott. Számuk akkor 25 ezer volt, és az építőipar dolgozóinak összesen 10%-a volt cigány. A negyedik ok pedig a diszkrimináció, aminek hatását sajnos nem tudtuk mérni az 1993-as és 2003-as Cigányvizsgálatban.

⁶ Az alábbi áttekintés erősen támaszkodik Kemény–Janky (2004) elemzésére (lásd még Kemény–Janky 2003a, 2003b, 2003c).

⁷ A munkaerő-piaci és jövedelmi viszonyok korábbi, vázlatosabb áttekintéséhez lásd: Kemény–Janky (2003c). A cigányok munkaerő-piaci helyzetének a rendszerváltáshoz kötődő átalakulását nagyon alaposan elemzi Kertesi (2000a) az 1993-as cigányvizsgálat adatait felhasználva. A rendszerváltás utáni viszonyok a KSH adataira támaszkodó vizsgálatát végezte el továbbá Kertesi (1994). A témához kapcsolódik még Kertesi (2000b). A rendszerváltás és az 1990-es évek folyamatainak elemzéséhez lásd még Kemény (szerk. 2000a, 2000b, 2000c, 2003a, 2003b).

Az adatok szerint az utóbbi tíz évben nem változott érdemben a cigányok munkaerő-piaci helyzete. A 2003-as felvétel idején a 15–74 éves cigány népesség 21%-a volt foglalkoztatott, míg 1993-ban 22%. A férfiak körében a foglalkoztatottak aránya 28%, szemben az 1993. évi 28,5%-kal, a 15–74 éves cigány nők esetében ez az arány 15% volt 2003-ban, ugyanúgy, mint 1993-ban.

A foglalkoztatottsági arányok tekintetében nagyok a regionális és még nagyobbak a település típusok szerinti különbségek. Budapesten a 15–74 éves cigány férfiak 64%-ának, a vidéki városokban 27%-ának, a községekben pedig csupán 20%-ának volt munkája 2003 tavaszán. A megfelelő korú cigány nők körében a foglalkoztatottak aránya Budapesten 36%, a vidéki városokban 15%, a községekben pedig 10% volt.

2003-ban a foglalkoztatott cigányok 71%-ának volt egész éven át tartó rendszeres kereseti lehetősége. További 19%-nak csak néhány hétre vagy néhány hónapra volt munkalehetősége. A munkával rendelkezők 10%-a alkalmi jelleggel dolgozott. A foglalkoztatott cigányok 70%-a segéd-, vagy betanított munkás, 22%-a szakmunkás volt, 8%-uk pedig fehérállásos munkakörben vagy egyenruhás testület tagjaként dolgozott.

3. A cigány háztartások jövedelmi viszonyai

A 2003-as felmérésben a kérdezettek jövedelmi helyzetét is vizsgáltuk. Természetesen egy kérdőíves felmérésben csak hozzávetőleges jövedelmi adatokhoz lehet hozzájutni. Becslésünk szerint a cigány háztartásokban az átlagos egy főre jutó havi jövedelem 2003 februárjában 20 900 Ft, a mediánjövedelem pedig 16 800 Ft volt. Ez tartalmazza az összes pénzben kifejezhető bevételt, tehát a nyugdíjakat és támogatásokat is. A munkajövedelmek átlagosan a bevételek kevesebb mint felét jelentik. Becslésünk szerint ezek egy háztartásra jutó átlagos összege 8 800 Ft. A maradék 12 100 Ft nyugdíjből, gyermektamogatásból és különböző segélyekből áll össze. (1. táblázat)

1. táblázat. A cigány háztartások megoszlása az egy főre jutó átlagos havi jövedelem kategóriái alapján, 2003 (Ft)

Jövedelem-kategóriák	Értékes esetszám (N)	Százalék	Kumulatív százalék
0–14 999Ft	477	41,5	41,5
15 000–19 999Ft	232	20,2	61,7
20 000–29 999Ft	225	19,6	81,2
30 000 felett	216	18,8	100,0
<i>Együtt</i>	<i>1150</i>	<i>100,0</i>	

Forrás: Harmadik Országos Reprezentatív Cigányvizsgálat, 2003

Az egy főre jutó jövedelem mellett érdemes az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmet is vizsgálni. A nagyobb gyerekszám miatt különösen igaz ez a cigány háztartások esetében. Az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem kiszámításánál az OECD II. skálát használtuk, vagyis az első felnőtt 1, minden további felnőtt 0,5 és minden gyermek 0,3 ekvivalencia-értéket kapott. (Élhető–Havasi 2002) Az ily módon számított egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem átlaga 36 200 Ft. Ezen belül a munkajövedelmek átlaga 20 200 Ft, a támogatásoké és járadékoké pedig 15 900 Ft.

Az ismertetett középértékek mögött jelentős jövedelmi különbségek húzódnak meg. A háztartások 56%-ában ugyanis nincs olyan személy, akinek a kérdés idején munkából származó személyes jövedelme lenne (ezekben a háztartásokban is elképzelhető, hogy a család valamilyen közös alkalmi tevékenysége – például gyógytölvény-gyűjtögetés – jövedelmet termel). Kisebbségben vannak a munkajövedelemmel rendelkezők a háztartások 12%-ában, fele-fele a megoszlás 18% esetében, a többség rendelkezik munkajövedelemmel 5%-ban, és mindenkinek van munkajövedelme 8%-ukban. A dolgozó nélküli háztartások 56%-os aránya különösen magas annak ismeretében, hogy a cigányok között nagyon kevés a csak nyugdíjaskörűkből álló háztartás.

A kereső nélküli háztartásokban az átlagos egy főre jutó jövedelem 14 900 Ft (a medián értéke 12 800 Ft). A háztartásoknak abban a 8%-ában, ahol minden felnőtt rendelkezik keresettel, az egy főre jutó jövedelem átlaga megközelíti a 40 000 Ft-ot (a medián értéke 36 000 Ft). A keresők arányának növekedésével nem csupán a nyugdíjak és támogatások aránya, de nagysága is csökken a

⁸ Az ekvivalencia-értékek, illetve a fogyasztási egységek számításánál ugyanakkor más skálát alkalmazott a szegénység vizsgálata során pl. Spéder (szerk. 2002), valamint Kapitány és Spéder (2004).

háztartásokban. Ahol minden felnőtt dolgozik, a nyugdíjak és támogatások egy főre jutó értéke csupán 6500 Ft.

A jövedelmek regionális különbségei csak részben tükrözik az egyes régiók gazdasági fejlettségében mutatkozó eltéréseket. Bár a keleti megyékben (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés) a háztartások 73%-ában nincs egyetlen kereső sem, míg a Dunántúlon ez az arány alig több 56%-nál, az utóbbi régióban az egy főre jutó jövedelmek átlaga csak 22%-kal magasabb, mint a keleti megyékben (az Alföldön és az északi régióban a jövedelmek magasabbak, mint a keleti megyékben, de alacsonyabbak, mint a Dunántúlon). Bár a Dunántúlon 2,9-szer több az egy főre jutó munkajövedelem nagysága, mint a három keleti megyét tartalmazó régióban, a nyugdíjak és a támogatások magas aránya, illetve kismértékű kompenzáció jellege tompítja a regionális eltéréseket. Hasonló összefüggéseket találunk, ha a falusi és a városi népességet hasonlítjuk össze. Országos átlagban a falvak és a városok háztartásainak jövedelmi helyzete között alig van különbség, annak ellenére, hogy a városokban a munkából származó jövedelmek mintegy 40%-kal magasabbak egy főre vetítve.

Az előbbieken ismertetett összefüggések alól a fővárosi és főváros környéki háztartások kivételt képeznek. Itt ugyanis a keresővel rendelkező háztartások aránya, és a háztartások jövedelme is jóval meghaladja a vidéki cigány családoknál mért arányokat, illetve jövedelmeket. Budapesten csupán a háztartások 17%-ában nincs kereső, míg 30%-ukban minden felnőttnek van munkajövedelme. A háztartások egy főre jutó átlagos jövedelme itt 32 900 Ft – ez 90%-kal magasabb, mint a három keleti megyéből álló legszegényebb régióban mért átlag. A munkajövedelmek tekintetében az eltérés jóval nagyobb, közel hat és félszeres. A nyugdíjak és támogatások viszont a fővárosban sem magasabbak, mint máshol.

A vizsgálat adatai nem cáfolják azt a feltételezést, hogy a nagyobb településeken belül kialakulhatnak cigány szegénységtől, melyeket a jobb helyzetű cigányok esetleg igyekeznek elhagyni. Ugyanakkor a felmérés eredményei arra mutatnak rá, hogy a magyarországi cigányság esetében sokkal inkább települések és régiók között, mint azokon belül húzódnak meg az éles határvonalak. A szegregált lakókörnyezetben élő budapesti cigány háztartások munkajövedelme például két és félszerese a falvakban élő, többségében nem cigány szomszédsággal rendelkező háztartásokénak. Látható továbbá, hogy bár a kereseti lehetőségekben a regionális eltérések igen jelentősek, a támogatások nagyjából egyenlően oszlanak meg a cigányság különböző csoportjai között, és nagy súllyal szerepelnek a legtöbb háztartás bevételei között.

4. A hazai cigány népesség relatív jövedelmi helyzete

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy hol helyezkednek el a cigányok a magyar népesség jövedelem szerinti rangsorában.⁹ Egyrészt arra próbálunk választ találni a rendelkezésre álló jövedelmi adatok segítségével, hogy Magyarországon a szegénység problémaköre milyen szorosan fonódik össze a cigányság helyzetével. Másrészt azt elemezzük, hogy a különböző régiókban és különböző jellegű településeken élő cigányok jövedelmi viszonyaiban megmutakozó eltérések mennyiben követik a teljes népesség körében tapasztalható egyenlőtlenségeket. Vizsgálni szeretnénk, hogy a cigányok szűkebb és tágabb lakókörnyezetének munkaerő-piaci viszonyai mennyiben meghatározzák jövedelmi helyzetüket. Elemzésünk arra a kérdésre is segíthet választ találni, hogy különböznek-e az ország régiói és településtípusai abban, hogy mennyire képesek kedvező feltételeket biztosítani a romák integrációjához.

A vizsgálatunk ehhez a részéhez a 2003-as Cigányvizsgálat és a 2003-as TÁRKI Háztartás Monitor jövedelmi adatait használjuk fel.¹⁰ Mindkét felmérés nagy hangsúlyt fektetett a háztartások jövedelmi viszonyainak feltárására. Ugyanakkor eltérések vannak például az imputálás alkalmazása, illetve egyes jövedelmek többszöri lekérdezésének tekintetében. Ezek az eltérések némileg korlátozhatják a két adatfelvételtől származó jövedelemeloszlás összevetésének érvényességét. Ugyanakkor csekély hatással vannak azokra az elemzésekre, melyek során a cigányok egyes régiókban stb. megfigyelhető relatív helyzetét vetjük össze a cigányok más régiókban stb. mért relatív helyzetével. A hazai cigány népesség átlagostól jelentősen eltérő demográfiai összetételére indokolja, hogy az egy főre jutó jövedelem helyett az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmet vizsgáljuk.¹¹ Bár a háztartás egy fogyasztási egységre eső jövedelmet tekintjük, az elemzéseket az egyének mintájában végezzük.¹² Így a relatív pozíciók pontosabb képét kaphatjuk.

A Háztartás Monitor egyéni mintájában mért, egy fogyasztási egységre jutó átlagos havi jövedelem nagysága 81 800 Ft. Ez jelentősen meghaladja a Cigányvizsgálat egyéni mintájában mért 35 600 Ft-ot.¹³ Ha a két adat alapján

⁹ A cigányság abszolút és relatív jövedelmi pozíciójának alapos elemzését adja nemzetközi kutatásra alapozva Ladányi–Szelényi (2002). Az alábbiakban más adatforrásokra és mérőszámokra támaszkodva végzünk leíró jellegű áttekintést.

¹⁰ A legutóbbi Monitor felvétel legfontosabb eredményeihez lásd: Szivós–Tóth (2004).

¹¹ Az alábbi elemzésben ismét az előző fejezetben említett OECD-II. skálát alkalmazzuk a fogyasztási egység számításához.

¹² Mindkét adatbázisban szerepel a háztartás minden tagja, beleértve a csecsemőket is.

¹³ Ez az adat értelmeszerűen kismértékben eltér az előző fejezetben, a háztartások szintjén számolt átlagtól.

a cigányok és nem cigányok átlagos jövedelmi helyzetének különbségét kívánánk meghatározni, akkor a Monitorban mért átlagot felfele kellene korrigálni (kb. 84 500 Ft-ra). Ilyen összehasonlítást ugyanakkor a Monitor mintáján belül is végezhetünk, mivel az adatfelvétel során a kérdezőbiztosnak nyilatkoznia kellett arról, hogy a válaszolókat cigánynak tartja-e vagy sem.¹⁴ A Monitor mintájában a cigánynak tartott válaszolók körében az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem átlaga 42 200 Ft, a nem cigányoké pedig 84 500 Ft.

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a cigányok egyes csoportjai a teljes népesség megfelelő csoportjainak mely jövedelmi deciliseiben helyezkednek el. A teljes cigány és nem cigány népesség összetételéről a Monitor kis elemszámú cigány almintájának adatait is felhasználjuk, a különböző alcsoportok vizsgálatakor azonban már csak kizárólag a Cigányvizsgálat adataira tudunk támaszkodni.

A Monitor adatfelvétel tanúsága szerint 2003-ban a legalsó jövedelmi decilisbe a 37 600 Ft-nál kisebb egy fogyasztási egységre jutó jövedelemmel rendelkezők kerültek. Az alulról számítva második és harmadik jövedelmi decilis határa 47 800 Ft. A Cigányvizsgálat alapján az átlagos jövedelemmel rendelkező cigány családok tagjai a teljes népesség legalsó jövedelmi decilisébe tartoznak. A Monitor cigány almintájában mért adat szerint pedig alulról a második decilisbe tartoznak az átlagos jövedelmű cigányok. (2. táblázat) A Cigányvizsgálat adatai arra utalnak, hogy a cigányok 65%-a tartozik a népesség alsó jövedelmi tízedéhez, és 80%-a az alsó ötödéhez. A Monitor almintája szerint a cigányok 43%-a tartozik az alsó tízedhez, és 71%-a az alsó ötödöz. Ez utóbbi adatok alapján a legalacsonyabb jövedelmű egymillió ember között 280 ezer lehet a cigányok száma (azaz 28%). A legszegényebb 300 ezer ember között pedig már 40% a cigányok aránya. A Cigányvizsgálat alapján nagyjából 370 ezerre (340 és 420 ezer közöttire) becsülhetjük a legszegényebb egymillió állampolgár közé tartozók számát. Az utóbbi felmérés adatai szerint Magyarországon a legszegényebb 300 ezer ember kétharmada-negyötöde cigány. Azaz a cigányok 37%-a tartozik ebbe a legalsó jövedelmi csoportba.

¹⁴ A háztartásfőről adott besorolás alapján meg tudtuk határozni a (Kérdezőbiztos szerint) cigány háztartásban élőket. A cigányok aránya a Monitor mintájában (6,5%) a Cigányvizsgálat alapján becsülhető népességszám felső határához áll közel.

2. táblázat. A cigány népesség százalékos megoszlása* az egyes jövedelmi decilisek között

Decilis sorszáma	Felső jövedelemhatár (egy fogyasztási egységre)**	Monitor cigány almintá 2003 (N=386)	Cigányvizsgálat 2003 (N=5279)
Legelső	37 600 Ft	43,4	65,1
2.	47 800 Ft	28,1	15,3
3.	54 600 Ft	11,2	6,8
4.	61 900 Ft	4,4	3,3
5-6.	78 600 Ft	9,1	5,3
7-10.	-	3,9	4,1

Megjegyzés: * Az egyének megoszlása az egy fogyasztási egységre (OECD II. skála) jutó jövedelem alapján. ** A decilishatárok alapjául szolgáló jövedelmi adatok forrása: TÁRKI Háztartás Monitor, 2003.

Mind a Cigányvizsgálat, mind a Monitor almintája azt mutatja, hogy a leginkább nélkülözhető társadalmi csoportok körében igen jelentős arányt képviselnek a cigányok, és nem zárható ki, hogy ők adják a legszegényebb néhány százezer ember többségét. Ahogy korábban már említettük a két adatforrás között ugyanakkor jelentős különbségek vannak. Feltételezésünk szerint ezek az eltérések a mintavételi eljárások és kérdései módszerek sajátosságaira vezethetők vissza.¹⁵ Úgy véljük, hogy a Cigányvizsgálat adatfelvétele hasonló pontossággal tárta fel a jövedelmeket, mint a Háztartás Monitor felvétel. Tehát a cigányok Cigányvizsgálat alapján kimutatható megoszlása az egyes jövedelmi decilisek között nagy valószínűséggel közel állhat a valós arányokhoz. Azonban, ha e tekintetben megengedőbbek vagyunk, akkor is feltételezhetjük, hogy a jövedelemeloszlások régiók és települések közötti eltéréseit mindkét minta jól reprezentálja. Azaz meg tudjuk mondani, hogy az ország mely területein rosszabb, illetve jobb a cigányok relatív helyzete, mint az országos átlag.

¹⁵ Mindkét vizsgálat részletesen tekintette át a lehetséges egyéni és háztartásszintű jövedelemforrásokat. A Cigányvizsgálat külön hangsúlyt helyezett a cigányok körében az átlagosnál gyakrabban előforduló, speciális tevékenységeknek (pl. időszakos gyűjtögetés stb.). A Monitor adatfelvételben ezzel szemben bizonyos jövedelmek többszörös lekérdezését, és egyes csoportok esetében a hiányos vagy hibásnak tűnő adatok imputációs eljárással történő pótlását alkalmazták. A Cigányvizsgálatban ilyen eljárásokat nem végeztünk. Továbbá a Monitor felvétel mintavételi eljárása nem lehetett tekintettel a cigány népesség speciális területi eloszlására sem. Többfélcsoportos minták esetében ez megnövelheti a mintavételi hiba lehetőségét, azaz nem elhanyagolható annak az esélye, hogy bizonyos cigány-csoportok alul-, illetve felülreprezentáltak a cigány almintában. A cigányok kérdezőbiztos általi meghatározása további bizonytalansági tényező, amely növeli az adatok hibahatárát a Monitor-almintá esetében.

Az előző fejezetből kiderült, hogy a vidéki városokban élő cigányok jövedelmi helyzete alig jobb, mint a falvakban lakóké. Adataink azt mutatják, hogy a községekben élők és a városiak relatív jövedelmi helyzete is hasonló. A falusi cigányok 68%-a tartozik a falvak népességének alsó tizedébe, míg a városokban 71% ez az arány. Korábban azt is láthattuk, hogy a cigányok tízadát kienvő fővárosi romák helyzete sokkal jobb, mint a vidékieké. A Monitor adataival történő összehasonlításból kiderült, hogy ez nem önmagában a jobb budapesti jövedelmi viszonyok eredménye. A fővárosi cigányoknak csupán 34%-a tartozik a budapesti népesség alsó tizedébe. Igaz, 78%-uk így is az alsó három decilis valamelyikébe sorolható. A relatíve magas jövedelműek körében pedig Budapesten is elenyészően kevés a cigány. (3. táblázat)

3. táblázat. A cigány népesség százalékos megoszlása* az egyes jövedelmi decilisek között a falvakban, városokban és Budapesten, valamint az ország egyes régióiban** (%)

Népesség egyes csoportjai	Jövedelmi decilis sorszáma			
	Legalsó decilis	2. decilis	3-4. decilis	5-10. decilis
Községek	68,2	15,5	9,2	7,1
Vidéki városok	71,1	13,7	9,0	6,2
Budapest	34,4	27,5	21,8	16,3
Regiók szerint***				
Közép-Magyarország	44,9	23,0	16,5	15,6
Közép-Dunántúl	67,0	6,7	15,5	10,8
Nyugat-Dunántúl	61,1	24,2	6,2	8,5
Dél-Dunántúl	82,2	1,7	9,0	7,1
Észak-Magyarország	63,2	15,9	12,1	8,8
Észak-Alföld	77,1	10,7	10,3	1,9
Dél-Alföld	62,2	18,8	10,1	8,9

Megjegyzés: * Az egyének megoszlása az egy fogyasztási egységre (OECD-II skála) jutó jövedelem alapján.

** Az egyes településtípusokban illetve régiókban számított deciliseken belüli megoszlások.

*** Az egyes régiókba tartozó megyék: Közép-Magyarország: Budapest, Pest; Közép-Dunántúl: Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém; Nyugat-Magyarország: Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala; Dél-Dunántúl: Baranya, Somogy, Tolna; Észak-Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád; Észak-Alföld: Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok; Dél-Alföld: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád.

A budapesti adatok értékelésekor figyelembe kell venni, hogy az aktív korú népesség relatív helyzete a fővárosban jobb az átlagosnál, hiszen a nyug-

díjak és egyéb járadékok nem olyan mértékben magasabbak a vidékieknél, mint a munkajövedelmek. Emiatt kedvezőbbnek mutakozhat az átlagostól eltérő korösszetételű (kevesebb nyugdíjaskorút tartalmazó) cigány népesség fővárosban belüli helyzete. A pontosabb kép kedvéért megvizsgáltuk a jövedelmek eloszlását azoknak a kötében is, akik olyan háztartásokban élnek, ahol legfeljebb 14 éves, eltartásra szoruló gyermek(ek) is él(nek). A falvakban és a vidéki városokban hasonló a gyermekes háztartásokban élő cigányok megoszlása a gyermekes családok egyes jövedelmi deciliseiben, mint az összes falusi, illetve városi cigány elhelyezkedése a teljes falusi, illetve városi népesség jövedelmi kategóriáiban. A fővárosban azonban várakozásainkkal ellentétben nem több, hanem kevesebb gyermekes cigány család került a gyermekes családok alsó jövedelmi decilisébe, mint amennyit az összes budapesti roma közül a legalsó fővárosi decilisbe sorolhatunk. A fővárosban a gyermekes családokban élő cigányok 26%-a tartozik a budapesti gyermekes alsó jövedelmi tizedéhez, és 51%-uk az alsó ötödéhez.

A különböző régiók népességét összehasonlítva is találhatók különbségek a cigányok relatív anyagi-jövedelmi helyzetében. (3. táblázat) A Budapestet és Pest megyét magában foglaló közép-magyarországi régióban a fentebb ismertetett eredmények alapján alacsony a legszegényebbek közé tartozó cigányok aránya. Ezen túlmenően is léteznek karakteres különbségek, viszont az alapvető adatok nem nyújtanak segítséget abban, hogy e különbségek mögötti tényezőkről megalapozott sejtéseket fogalmazhassunk meg. A vidéki átlaghoz képest kevesebb az adott terület legszegényebbjei közé tartozó cigány több olyan országrészben is, ahol a népességen belüli arányuk alacsony. Ez a helyzet a Nyugat-Dunántúlon, de a Dél-Alföldön is. Ugyanakkor Észak-Magyarországon, ahol nagyon sok cigány él, hasonló arányban találhatóak a szegények között, mint az előbb említett két régióban. A cigányok által sűrűn lakott területek is különbözőnek egymástól, például gazdasági fejlettség és történeti-kulturális örökség tekintetében. Ugyanakkor az adatok azt mutatják, hogy a kevésbé fejlett Észak-Alföldön ugyanúgy magas a legalsó tizedbe tartozó cigányok aránya, mint a jobb helyzetben lévő Dél-Dunántúlon. Igaz, hogy az említett keleti régióban, szemben a Dél-Dunántúllal, elenyésző azon cigányok aránya, akik az adott térség átlagos jövedelmi szintjéhez fel tudtak zárkózni.

5. Összegzés

A fentiekben ismertetett elemzés az első lépése annak a vizsgálatssorozatnak, amelynek keretében megpróbáljuk feltárni a hazai cigány népesség különböző csoportjainak szűkebb és tágabb környezetéhez viszonyított relatív helyzetét. A vizsgálat során többek között választ várunk arra, hogy miképpen és mennyiben járulhat hozzá a többségi társadalom helyi közösségeinek nyitottsága a romák iskolai és munkaerő-piaci integrációjához. Ennek kutatásnak a kiindulópontját jelenthetik azok az eredmények, amelyek a cigányok relatív anyagi státuszáról nyújtanak információkat. Az itt ismertetett adatok csak a főváros esetében mutatnak karakteres és többnyire jól magyarázható mintázatot. A romák 90%-át érintő vidéki viszonyok ennél sokkal részletesebb elemzést kívánnak.

IRODALOM

- Éhettő Ö. – Havasi É. 2002: Az elemzési egység és az ekvivalencia-skála megválasztásának hatása a jövedelmi egyenlőtlenségre és szegénységre. *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 157–170. p.
- Hálász G. – Lannert J. szerk. 2003: Jelentés a magyar közoktatásról, 2003. Budapest: Országos Közoktatási Intézet.
- Havas G. – Kemény I. – Kertesi G. 1998: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, 1998. március.
- Kapitány B. – Spéder Zs. 2004: Szegénység és depriváció. Budapest: KSH-Népességtudományi Intézet.
- Kemény I. szerk. 1976: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet.
- Kemény I. szerk. 2000a: Romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Budapest: Osiris.
- Kemény I. 2000b: Foglalkoztatás, munka, munkanélküliség. In: Kállai E. – Törzsök E. szerk.: *Cigánynak lenni Magyarországon*. Budapest: EÖKP, 25–31. p.
- Kemény I. 2000c: A teljes foglalkoztatottságtól a munkanélküliségig és a láthatatlan gazdasághoz. *Kisebbségkutatás*, 4. sz. 599–608. p.
- Kemény I. 2003a: A munkaerő-piaci és a jövedelmi helyzet változásai. A települési és a lakáviszonyok változásai. In: Kállai E. – Törzsök E. szerk.: *Cigánynak lenni Magyarországon*. Jelentés 2002. Budapest: EÖKK. 35–43. p.
- Kemény I. 2003b: Válság után. Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek. *Esély*, 2. sz. 66–74. p.
- Kemény I. – Havas G. 1996: Cigánynak lenni. In: Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. szerk.: *Társadalmi R riport 1996*. Budapest: TÁRKI. 352–380. p.
- Kemény I. – Jankó B. 2003a: A cigány nemzetiégi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2. sz. 309–315. p.
- Kemény I. – Jankó B. 2003b: A 2003. évi cigány felmérésről – Népességi, nyelvihasználati és nemzetiégi adatok. *Beszélő*, 2003. október, 64–76. p.
- Kemény I. – Jankó B. 2003c: A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. *Esély*, 6. sz. 58–73. p.
- Kemény I. – Jankó B. 2004: A magyarországi cigány népesség a 21. század elején. Budapest: Gondolat, (megjelenés alatt).
- Kertesi G. 1994: Cigányok a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, XLII. évf. 991–1023. p.
- Kertesi G. 1998: Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika*, 29.
- Kertesi G. 2000a: A cigány foglalkoztatás lépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között. *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf. 406–443. p.
- Kertesi G. 2000b: Ingázás a falusi Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf. 775–798. p.
- Ladányi J. – Szelényi I. 1997: Ki a cigány? *Kritika*, 1997. december.
- Ladányi J. – Szelényi I. 1998a: Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, 1998. március.
- Ladányi J. – Szelényi I. 1998b: Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. *Replika*, 30.
- Ladányi J. – Szelényi I. 2001a: A roma etnicitás társadalmi konstrukciója Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korában. *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 85–95. p.
- Ladányi J. – Szelényi I. 2001b: Van-e értelme az underclass kategória használatának? *Beszélő*, 2001. november, 94–98. p.
- Ladányi J. – Szelényi I. 2002: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 72–94. p.
- Spéder Zs. szerk. 2002: *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Gyorsjelentés. Budapest: KSH Népességtudományi Intézet.
- Szivós P. – Tóth I. Gy. szerk. 2004: *Stabilizálódó társadalomszerkezet*. TÁRKI Monitor Jelentések 2003. Budapest: TÁRKI.